

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**SZŐLŐ- ÉS BORTERMELŐ KÖZÖSSÉGEK
REZILIENCIÁJÁNAK TÁRSADALOMFÖLDRAJZI VIZSGÁLATA
A CSELEKVŐHÁLÓZAT-ELMÉLET ALAPJÁN**

Doktori (Ph.D.) értekezés tézisei

Papp Sándor

Témavezető

Prof. Dr. Kovács Zoltán
akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged
2021

I. A témaválasztás indoklása, kutatási előzmények

A mezőgazdasági termelés jelentősége a nemzetgazdasághoz való hozzájárulását és a foglalkoztatottak számát tekintve egyaránt jelentősen csökkent, mind Magyarországon, mind Romániában az elmúlt évszázad, de különösen az elmúlt harminc év során (SZABÓ SZ. 2011; PANAIT, I. – CUCU, C.M. 2020). A csökkenés mögött azonban jelentős eltérések figyelhetők meg regionális, megyei és települési szinten, s mindkét országban léteznek napjainkban is olyan térségek, ahol a lakosság nagy része a mezőgazdasági termelésnek köszönheti megélhetését (CSATÁRI B. 2004; BALAN, E. 2015).

Ezen vidéki térségek népességmegtartó ereje nagyban függ a mezőgazdasági termeléstől, annak fenntarthatóságától és jövedelemtermelő képességétől, valamint az alaptevékenységhez köthető különböző melléktevékenységek (pl. feldolgozás, kereskedelem, vendéglátás) meglététől, azok beindításához szükséges hajlandóságtól, illetve lehetőségektől (HAMZA E. – TÓTH E. 2006). Ezekhez hozzájárulnak továbbá a lakosság életminőségét befolyásoló különböző infrastrukturális, szociális, szubjektív, valamint a helyi értékekhez, hagyományokhoz köthető tényezők (G. FEKETE É. 1997; JANKÓ F. 2002).

A mezőgazdasági termelés, illetve az ahhoz kapcsolódó feldolgozóipari tevékenység egy speciális része a szőlő- és bortermelés, amely nagyban meghatározza a táj arculatát, a hely szellemét, a közösség természethez való viszonyát. Emellett, a tevékenységhez olyan stratégiai tervezésre van szükség, mely a legtöbb agrártevékenységre nem jellemző (DOUGHERTY, P. 2014; ALDECUA, M. et al. 2017).

A szőlőtermelést, a borkészítést, az ezek forgalmazásához köthető alkupozíciót és a borturizmushoz köthető materiális és tudástökéhez való hozzáférést egyaránt befolyásolja a periferizációs folyamatokból fakadó hátrányos helyzet. A közelmúltban végbement poszt-szocialista átmenet többszörösen rétegzett átalakulási folyamatainak globális folyamatokba való beágyazódottsága egyfajta sajátos utat teremtett a vidéki terekben, melyben a kapitalizmusba ágyazódott helyi közösségek életét és gazdasági tevékenységét egyaránt befolyásolják a szocialista örökség és a globális gazdasági folyamatok hatásai (SYKORA, L. 2009; BROWN, D. et al. 2005). A neoliberális átmenetben megfigyelhető, sok esetben pontszerűen jelentkező, globális gazdasági szereplők által indikált nagymértékű gazdasági fejlődés számos tekintetben újratermelte az egyenlőtlenségeket, melyek általában a perifériákat és a rurális tereket érintették leghátrányosabban (HARVEY, D. 2005; KAY, R. et al. 2012). Ezeket ráadásul támogatták a neoliberális állami politikák is, részben az előbb említett globális gazdasági szereplők nyomására, ami felerősítette a külön-

böző periferizációs folyamatokat, tovább gyengítve a helyi szereplők mozgásterét, valamint növelve a területi egyenlőtlenségeket (NAGY E. et al. 2012).

Az általános „normatív reziliencia” alapú gondolkodás, amely szerint a reziliencia a sérülékenység ellentéte, egy pozitív jelentéstartalmú elrendő célt, valamint az esetleges várható és/vagy nem várt különböző típusú sokkhatásokra való felkészültséget jelenti, nagy figyelmet kapott az elmúlt húsz évben nemcsak a kutatók, hanem a politikai és a különböző nemzetközi döntéshozók körében is (MILLER, F. et al. 2010; PIRISI G. 2019). Míg az ún. kockázatvesztély megközelítés főleg a sokkhatásokra adható válaszreakciók lehetőségeire fókuszál, addig a társadalmi konstruktivista nézőpont szerint inkább arra érdemes helyezni a hangsúlyt, hogy mi okozza a sérülékenységet és mely tényezők teszik az adott társadalmi csoportot „rezilienssé” (BROWN, K. 2015). A társadalmat érintő kockázatok és veszélyek számának, forrásának és esélyeinek folyamatos növekedése megköveteli egyéni, közösségi és térségi szinten egyaránt a reziliencia gondolati kereteinek alkalmazását, mind a veszélyek azonosításában, mind azok okainak és a lehetséges válaszreakcióinak meghatározását tekintve (BECK, U. 1992; ZOLLI, A. – HEALY, M.A. 2013; MARTIN, R. – SUNLEY, P. 2015).

A rendszerváltozás és a globalizáció hatásaira felerősödő környezeti, polarizációs, marginalizációs és kommunikációs diskurzusokhoz köthető folyamatok kifejezetten a rurális terekben élőket érintették és érintik a mai napig hátrányosan (SZABÓ SZ. 2011; MEYER, F. – MIGGELBRINK, J. 2013; KÜHN, M. 2014; NAUMANN, M. – REICHERT-SCHICK, A. 2013). Ehhez köthető a különböző társadalmi csoportok erőforrásokhoz (társadalmi, gazdasági, technológiai, materiális, politikai stb.) való egyenlőtlen hozzáférése, mely többek között az egyes közösségek különböző sokkhatásokra adható válaszlehetőségeire, illetve azok gyorsaságára és hatékonyságára is hatással van (SCOTT, M. 2013; BROWN, K. 2015). A periferizáció, illetve a marginalizáció relatív értelmezéséből kiindulva tehát, ezen folyamatok nem csak a rurális térségekben élőket érintik hátrányosabban, mint az urbánus terekben élőket, hanem az adott területeken élő különböző csoportok, közösségek között és azokon belül is egyenlőtlenül oszlanak meg (LEIBERT, T. 2013). A töredezett tér- és társadalmi szerkezetből (SCHOLZ, F. 2005) adódóan a különböző mértékben marginalizált csoportok, illetve szereplők különböző válaszokat fognak (képesek) adni akár a periferizációs folyamatokhoz köthető napi gyakorlataik által (NAGY, E. et al. 2015a), akár egy kívülről („magasabb” léptékről) érkező negatív sokkhatásra reagálva (RIVERA, F.I. – KAPUCU, N. 2015; BERKI M. 2017).

II. Célkitűzések és kutatási kérdések

A kutatás problémafelvetésében és indokoltságában megfogalmazott állítások alapján két fő kérdést fogalmaztam meg, melyeket további alkérdésekre bontottam. Az első (1.) fő kérdés elméleti fókuszú, melyre a hazai és nemzetközi szakirodalom áttanulmányozásával keresem a választ. Ehhez kapcsolódóan a dolgozat alapvető célja, hogy a nagyrészt észak-amerikai, vagy éppen fejlődő országok kontextusában megjelenő szakirodalomban leírtakat összegezze, valamint a reziliencia fogalmát, elméletét és gondolati keretét kiterjessze és értelmezze a sajátos fejlődési utak jellemezte rurális terekre és az ott élő társadalmi csoportokra. Az erre vonatkozó kérdések a következők:

1. Hogyan definiálható a reziliencia, azon belül a közösségi reziliencia, illetve milyen vizsgálati elemei és megnyilvánulási formái vannak?

1.1. Ezen fő kérdéshez kapcsolódóan elsődlegesen arra kerestem a választ, hogy: a reziliencia hogyan értelmezhető, jelentése hogyan változott, illetve milyen főbb szempontok mentén vizsgálható?

1.2. Másrészt arra is kíváncsi voltam, hogy: a reziliencia koncepciója hogyan kapcsolható a geográfiához, illetve a periférikus folyamatához?

A második (2.) fő kérdés pedig az elméleti eredményekre alapozva empirikus fókuszú, melynek megválaszolása elsődleges és másodlagos adatgyűjtést és -elemzést kívánt. Ehhez kapcsolódóan a dolgozat másik célja, hogy bemutassa a mintaterületek tágabban értelmezett környezetében megfigyelhető gazdasági és társadalmi változásokat, melyek segítségével, jobban követhetővé válnak a részben földrajzi helyzetből adódó periférikus helyzet kialakulásának és változásának okai és jellemzői. További célként fogalmaztam meg a közösségi reziliencia összetevőinek vizsgálatát két olyan hagyományosan rurális, mezőgazdasági termelést folytató közösség segítségével, melyek a rendszerváltozás után viszonylag nagy változáson estek át és melyek sajátos módon kapcsolódnak be a globális értéktermelési láncba. Az ide vonatkozó fő kérdés arra vonatkozott, hogy:

2. Milyen sajátosságokat mutatnak a közösségi reziliencia egyes elemei a vizsgált rurális, poszt-szocialista, periférikus mintaterületeken?

2.1. A vizsgált mutatók alapján hogyan alakultak a centrum-periféria viszonyok Magyarországon és Romániában, ezen belül pedig a Dél-Alföld és a Vest régióban, a rendszerváltozás óta?

2.2. Milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki a mintaterületeken a közösségi reziliencia kiválasztott vizsgálati szempontjai alapján és miben különböznek a szakirodalomban leírtaktól?

2.3. Hogyan kapcsolható össze a vizsgált mintaterületeken a periférikus és a reziliencia fogalma, továbbá, hogy hatnak a periférikus folyamatok a reziliencia különböző összetevőire?

III. Alkalmazott módszerek

A reziliencia és periferezálódás elméletének és megjelenési formáinak feltárása során nagy hangsúlyt fektettem a meglevő hazai és nemzetközi szakirodalomra, annak kritikai értelmezésére. A kutatás során kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmaztam. A rendszerváltozás óta történt területi változások és a periferezáció mérhető hatásainak kimutatásához statisztikai adatelemzést végeztem, a reziliencia helyi megjelenési formáinak vizsgálatánál pedig félig strukturált interjúkat készítettem, melyeket két esettanulmányban dolgoztam fel.

A statisztikai adatelemzés a vizsgálati területek bemutatását célozta tágabb földrajzi kontextusukban, amelynek keretein belül társadalmi és gazdasági mutatók időbeli változását vizsgáltam a rendszerváltozástól napjainkig. A vizsgált mutatók kiválasztásánál a releváns szakirodalomban használt mutatók mellett, igyekeztem olyan mutatókat kiválasztani, amelyek mindkét országban rendelkezésre állnak regionális, megyei és lehetőleg helyi szinten egyaránt. A főbb társadalmi indikátorok a népességszámhoz, annak változásához kapcsolódnak (természetes szaporodás, vándorlási egyenleg, öregedési ráta stb.), míg a gazdasági mutatók a gazdasági szerkezethez, a vállalkozási intenzitáshoz, a munkanélküliek számához, illetve a gazdasági teljesítményhez köthetők.

Az elemzésben használt mutatókat a rendszerváltozástól számított lehető legkorábbi évekre próbáltam összegyűjteni, amely többségében az 1990-es év. A vizsgált időszakot lezáró év a legtöbb esetben a 2018-as évet jelentette.

A kutatás kvalitatív része legfőképp félig strukturált szakértői-, illetve mélyinterjúkra támaszkodik. A szakértői mélyinterjúk (makrogazdasági folyamatok, területi egyenlőtlenségek, fejlesztési lehetőségek stb.) és a termelőkkel készített mélyinterjúk alkalmával egyaránt három (múlt, zavaró tényezők, társadalmi kapcsolatok) témakör köré építettem fel az interjúk szerkezetét (BRUFF, I. 2017).

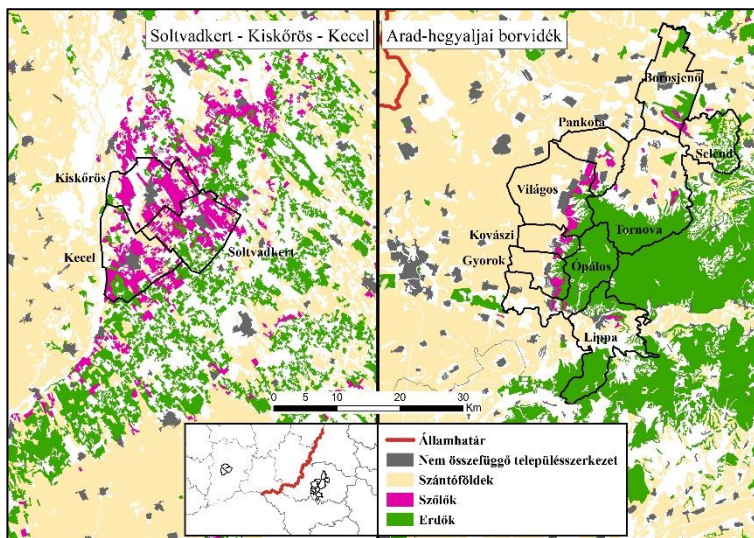
A felmérés több lépésben zajlott, ami a téma összetettsége mellett, többek között a pandémia okozta megváltozott kutatási körülményeknek köszönhető. Az adatgyűjtés első hulláma 2019 júniusától októberig zajlott le, mely 13 mélyinterjút foglalt magába, s Magyarország, ill. Románia belső és határ menti területeinek változásaira, a periferezációs folyamatok megjelenési formáira fókuszált. A kutatás második szakasza 2020 januárjától áprilisig tartott, mely idő alatt a mintaterületeken élő és tevékenykedő szőlőtermelőkkel és borászokkal, valamint ezen gazdasági tevékenységekhez köthető egyéb szereplőkkel, illetve döntéshozókkal készítettem félig strukturált- és mélyinterjúkat (N=16). Az interjúk kutatás harmadik hulláma 2020 decemberétől 2021 februárjáig tartott, mely idő alatt a vírushelyzetre való tekintettel többségében

online módon kommunikáltam az interjúpartnerekkel (N=14). Ekkor, a korábbi interjúk alkalmával elhangzott információk, elérhetőségek és ajánlások alapján (hólabda módszer) további szőlő- és bortermelőkkel, illetve az ágazathoz köthető szakmai és szakmaközi szervezetek képviselőivel és döntéshozóival készítettem félig strukturált és mélyinterjúkat, melyre a problémák több szempontból való megvilágítására volt szükség.

Az interjúk eredményeit esettanulmányi módszerrel dolgoztam fel, mert a szakirodalom szerint ez a módszertan alapvetően éppen arra alkalmas, hogy a különböző intézmények, gyakorlatok, folyamatok és kapcsolatok komplexitását mélyebb szinten feldolgozza és megértesse (HARRISON, H. et al. 2017).

Kutatásom két esettanulmányon alapul, melyek közös vonása, hogy szőlő- és bortermelők helyzetét tárom fel és kapcsolom egyrészt a periferizálódás, másrészt a reziliencia koncepciójához. Az esettanulmányok kiválasztásánál több tényező is szerepet játszott. A szegedi társadalomföldrajzi iskolát képviselve, valamint a földrajzi közelség okán kifejezetten olyan terepet kerestem, amelyek a Dél-Alföld régióban, illetve annak közelében helyezkednek el. A régió gazdasági szerkezetéből adódóan, már a kutatás elején körvonalazódni látszott, hogy a mezőgazdasághoz köthető csoportokat érdemes vizsgálni. Több ötlet felmerült, de végül a szőlő- és bortermelők csoportja mellett döntöttem azért, mert az ő helyzetük komplexebb, egyrészt a mezőgazdasági termelésük, másrészt a termékekhez köthető szabályozást és kereskedelmet tekintve, harmadrészt pedig az ezekhez kapcsolódó különböző turisztikai szolgáltatások és termékekben rejlő lehetőségek miatt.

A Dél-Alföldi régiót tekintve a Kunsági borvidéket választottam a három lehetséges borvidék közül, azon belül is az „Arany háromszög” településeit (Soltvadkert, Kiskőrös, Kecel), mert itt található az ország legnagyobb területű összefüggő szőlőültetvénye, valamint a legnagyobb területű hegyközsége, és mert ezen térségnek van legmeghatározóbb múltja a borvidéken. Az Arad-hegylajai, másnéven Ménes-Magyarádi borvidék mellett, azért döntöttem, mert ez a Magyarországgal szomszédos Vest régió legrégebbi hagyományával rendelkező borvidéke, továbbá magyarországi kapcsolatai és kötődései vannak, valamint a szocialista időszak öröksége a mai napig nagyban meghatározza a helyi lakosok és gazdák életét (1. ábra).

1. ábra. A mintaterületek CORINE-18 felszínborítása. Forrás: saját szerk.

A mintaterületek több lépékben történő összehasonlításához alapvető statisztikai elemzési módszereket alkalmaztam. A területi elemzések, illetve a hátrányos, periférikus helyzet tér- és időbeli változásának kimutatásához az egyes mutatók értékeinek számtani átlagától, szórásától, móduszától és mediánjától való távolságokat vizsgáltam. A területi különbségek változásának vizsgálatához a terjedelmet, a területi koncentráció, illetve a területi eloszlás vizsgálatához Hirschman-Herfindahl-indexet és Hoover-indexet számoltam (DUSEK T. – KOTOSZ B. 2016). A dolgozat ábráit, térképeit QGIS, ArcMap, illetve Corel Draw programokkal készítettem.

IV. A kutatás eredményeinek összefoglalása

1. A szakirodalom alapján a dolgozatban a reziliencia három releváns megközelítést dolgoztam fel: az ökológiai, a közösségi, illetve a regionális gazdaságit. Bár az elemzések szempontjából ezek több ponton kapcsolódnak egymáshoz, elméleti alapjaikat, vizsgálati fókuszukat, illetve alanyait tekintve, azonban eltérő kérdésekre keresik a választ.

Az *ökológiai megközelítés* jelentette a reziliencia kutatások kiindulópontját (HOLLING, C.S. 1973), amit leginkább a különböző rendszerek zavaró hatásai következtében bekövetkezett változások utáni, eredeti állapotba történő visszatéréseként határozták meg. A *közösségi reziliencia* kutatások részben a pszichológia tudományterületéből eredeztethetők (GARMEZY, N. 1993), melyek túllépnek az egyének vizsgálatán, ill. a rendszerszemléleten és a különböző társadalmi csoportokra leselkedő veszélyekhez való

alkalmazkodás feltételeit vizsgálják. A *regionális gazdasági reziliencia* térszemléletét tekintve talán a legmeghatározóbb, hiszen földrajzilag lehatárolható térségek gazdaságának különböző természeti, gazdasági, illetve politikai események hatására bekövetkezett változását, alkalmazkodását, felkészülési szintjét vizsgálja (MARTIN, R. – SUNLEY, P. 2015).

2. A reziliencia három bemutatott megközelítése mellett, három különböző „nézőpontot” különböztet meg a szakirodalom (DARNHOFER, I. et al. 2016), amelyek között leginkább a szereplők és a közöttük megfigyelhető kapcsolatok felfogásbeli különbségeiből fakadnak az eltérések. Az első a különböző *struktúrákra*, a második a *társadalmi szereplők* ügynökségére, a harmadik pedig ezen „szereplők” közötti *kapcsolatokra* fókuszál. Utóbbi a cselekvő-hálózat-elmélethez köthető, amely alapvetően egy dinamikus folyamatként értelmezi az egyes élő és élettelen szereplők/cselekvők közötti kapcsolatok állandó változását. Emellett a rezilienciát nem egy tulajdonságként, illetve képességként fogja fel, hanem az egyes cselekvők közötti kapcsolatok állandó változásának eredményeként (DELEUZE, D. – PARNET, C. 1996; LENDVAY, M. 2016). Komplexitása és rugalmassága miatt utóbbi nézőpontot tartottam legalkalmasabbnak a rurális közösségi reziliencia földrajzi kutatásához, hiszen a különböző tényezők tulajdonságai helyett, a közöttük lévő kapcsolatokra fókuszál, mely így áthidalja a társadalmi, gazdasági és természeti dimenziók közötti „távolságokat”.

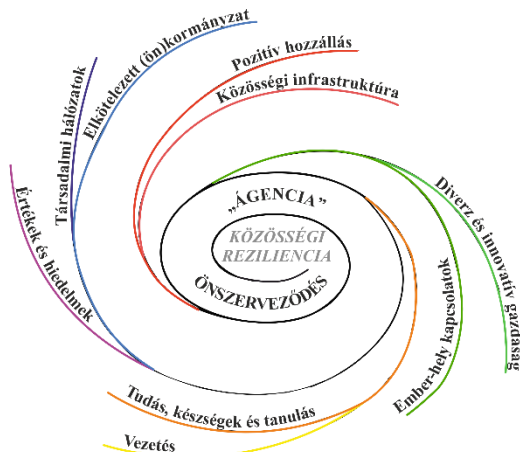
3. A földrajz és a reziliencia kapcsolata egyre sokrétűbben mutatkozik meg a recens szakirodalomban, mely a korábbi reziliencia kutatások apolitikus és/vagy térszemlélet nélküli megközelítésének egyfajta válaszreakciójaként alakult ki. A geográfia komplex szemlélete révén teljesebbé válik a reziliencia kutatások látóköre, mely nem hagyja figyelmen kívül sem a földrajzi teret, sem azt a társadalmi, gazdasági, kulturális, illetve politikai sajátosságokból adódó hatalmi helyzetek elemzését, amelybe a tér és annak különböző jelentései beágyazódnak (WILSON, G. 2017). A disszertációban nagy hangsúlyt helyeztem a rurális térségek hátrányos földrajzi, társadalmi és gazdasági helyzetéből fakadó hatalmi viszonyainak, érdekérvényesítő képességének és társadalmi kapcsolatrendszerének elemzésére, melyek közvetlenül és/vagy közvetve befolyásolják a reziliencia egyes vizsgálati tényezőit.

4. A dolgozat gyakorlati eredményei két főbb részre bonthatók. Egyrészt Magyarország és Románia regionális, megyei és a Dél-Alföld, ill. a Vest régiókon belüli helyi szintű periferizáció kutatásához köthetőek, másrészt a közösségi reziliencia összetevőinek vizsgálatához a kiválasztott mintaterületeken. Előbbi alapján kijelenthető, hogy mind a két ország, mind a két régió európai léptékben a periférikus régiók közé tartozik, a kiválasztott mutatók alapján országos szinten a Dél-Alföld hátrányosabb helyzetben van, mint a Vest régió, azonban utóbbi esetében jelentős regionális különbségek és a polarizáció többléptékű folyamatai mutatkoznak. A regionális és megyei szintű vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy mind a területi különbségek, mind a területi koncentráció, valamint a területi eloszlás a polarizáció irányába haladt a vizsgált időszakban, mely Bács-Kiskun megye, de leginkább Temes megye szempontjából pozitívan jelenik meg, míg a többi vizsgált megyét tekintve leszakadást jelez.

A helyi szintű vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy mindkét régióban jelentős területi különbségek fedezhetők fel. A vizsgált mutatók alapján kirajzolódtak a régiókon belüli centrum-periféria viszonyok, melyek változásai alapján leginkább Kecskemét, Szeged, Arad és Temesvár, vagyis a nagyvárosok környékén figyelhető meg pozitív irányú változás. A Dél-Alföld régióban leginkább Dél-Bács-Kiskun és Kelet-Békés településeit sújtják a periferizációhoz köthető negatív folyamatok. A Vest régió gyakorlatilag kettészakad ilyen szempontból Temes-Arad és Krassó-Szörény-Hunyad megyepárokra, ahol előbbi esetében viszonylagos felzárkózás, a város-vidék különbségek relatív csökkenése, utóbbinál azonban leszakadás és többszintű polarizációs folyamatok figyelhetők meg.

A kiválasztott mintaterületek települései mindkét esetben a regionális átlagok körül mozogtak, tehát nem sorolhatók egyértelműen a leghátrányosabb területek közé, azonban a periferizációhoz köthető folyamatok őket sem hagyták érintetlenül.

5. A dolgozat kvalitatív, interjúkra támaszkodó kutatási kérdéseit BERKES, F. – ROSS, H. (2013) integrált reziliencia „modelljének” három főbb térreleváns vizsgálati tényezője mentén elemeztem a mintaterületeken: az elkötelezett (ön)kormányzat (a), az ember-hely kapcsolatok (b), valamint a társadalmi hálózatok (c) (2. ábra).

2. ábra. A közösségi reziliencia integrált „vizsgálati összetői”.

Forrás: BERKES, F. – ROSS, H. (2013) alapján, saját szerk.

(a) Az elkötelezett (ön)kormányzat vizsgálata során kiderült, hogy napjainkban a helyi önkormányzatoknak nincs túl sok lehetősége a termelőket közvetlenül támogatni, mely részben a feladatköreik, szuverenitásuk csökkenéséből, részben anyagi lehetőségeik korlátozottságából, ill. a (bor)turizmusra építő szaktudás és szakemberhiányból adódódnak, és a periferizációs folyamatokhoz köthetőek.

Magyarországon a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa jelentős és meghatározó alulról építkező, decentralizált szerv, mely sok szempontból határozza meg, illetve befolyásolja a termelők tevékenységét. Romániában ez a szerv gyakorlatilag hiányzik, ami számottevő oka a helyi együttműködés hiányának. Az uniós közös agrárpolitika, illetve az európai agrártámogatásokkal összhangban történő szőlőtermelés meghatározó nem csak a termelők, hanem a közösség, a település szempontjából egyaránt, hiszen a termelők döntő hányada úgy, akkor és olyat ültet, amit az EU támogat. Ez nem csak a kisebb termelők tökehiányának köszönhető, hanem a korábbi rendszer paternalista hozzáállásának, mely sok esetben nagyobb mértékben támogatta a termelőt és mutatott irányt a termelést tekintve.

(b) Az ember-hely kapcsolatokat tekintve kiemelhető a természeti környezet adottságaiból fakadó termelési lehetőségek tényezője (gyenge talaj, domborzat stb.), mely nagyban korlátozza a mezőgazdasági termelést. Soltvadkert környékén többségében hátrányként fogják fel a földrajzi helyzetüket a termelők, hiszen nem vonzza a turistákat, sem a befektetőket a térség és nagyban meghatározza a termelhető szőlő és bor fajtáját, illetve minőségét, mely alapvetően „asztali” kategóriának van elkönyelve. Ezzel szemben Arad-

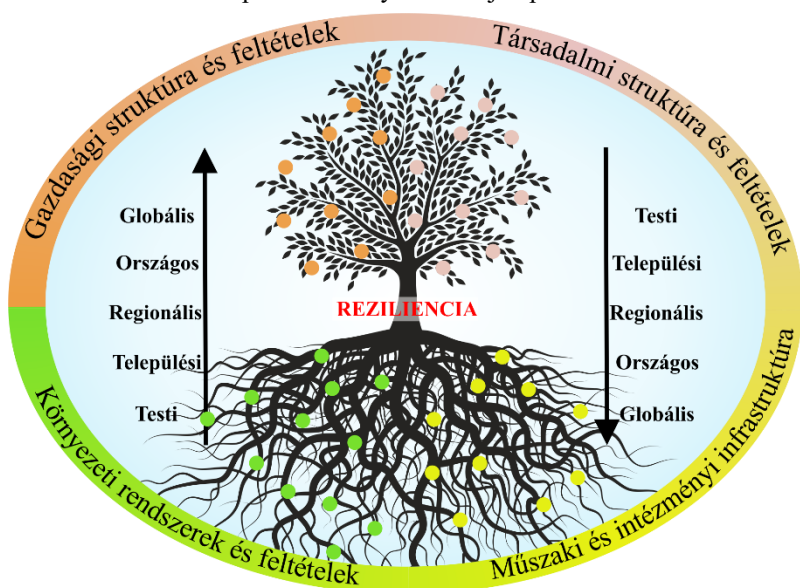
hegyalját sok esetben „Kis-Toszkánaként” emlegetik, amely változatos domborzati viszonyaival hatalmas potenciállal rendelkezik a szőlő- és bortermelést és a ráépülő borturizmust tekintve, mégsem meghatározó a térségben a tevékenység, mely visszavezethető a szocialista időszak erőltetett iparosítására, illetve a vidékről városba vándorlás folyamataira.

Mindkét mintaterületen jellemző probléma a főleg fiatalokat érintő elvándorlás, amely magával hozza a vállalkozási kedv, az újításra, alkalmazkodásra való hajlandóság alacsony szintjét, illetve annak időbeli csökkenését. Másrésről az idős és „elavult” tudással rendelkező termelők száma, akik jobbra már a szocialista időszakban is szőlőt termeltek, folyamatosan csökken, ami a termőterületek koncentrációjához és a közösség gyengüléséhez vezet. Ezzel egyidőben azonban más, globális folyamatokhoz köthető szereplők megerősödése is megfigyelhető, amely Soltvadkert környékén a „szükséges rosszként” aposztrofált „multiborászatok”, míg Arad-hegyalján a külföldi befektetők status quo ellen ható tevékenységeként írható le. A közösségi reziliencia ember-hely kapcsolatok tényező vizsgálatához kapcsoltam továbbá a globális klímaváltozás hatására felerősödő szélsőséges időjárási jelenségek termeléshez kapcsolódó viszonyát, melynek jelei a romániai mintaterületen is megmutatkoznak, a Homokhátság azonban e tekintetben jóval veszélyeztetettebb.

(c) A társadalmi hálózatokat vizsgálva a közösségi reziliencia legfontosabb elemének tekinthető többek között a különböző vertikális és horizontális, formális és informális kapcsolatrendszerek kiépítettsége, illetve a kapcsolati gócpontok sűrűsége, mely lehetővé teszi az oda-vissza történő információáramlást az egyes szereplők között (WALDSTRØM, C. 2001). A hálózatok működéséhez a helyi, illetve térségi hálózatokba való integráción túl szükség van a különböző léptéken működő hálózatokat összekötő kulcsfigurák ügynökségére is, mely biztosítja az információáramlást a „végpontok” között.

Általánosságban mindkét mintaterület szőlő- és bortermelő közösségének társadalmi hálózatrendszere „töredezett”, mely egyrészt az általános bizalom vertikális és horizontális hiányának, másrészt a közös stratégia és célok, valamint az ezeket meghatározó és menedzselő ügynökség hiányának köszönhető. Az interjúk alapján a Soltvadkert környéki mintaterületen ez többek között az államszocialista időszak során preferált egyéni gazdálkodási modell hagyatékának, illetve az „alföldi” vagy a „sváb” mentalitásnak tulajdonítják a megkérdőjelezettek, melyek gátat szabnak a „valódi” együttműködésnek. Arad-hegyalján ezzel szemben, sok egyéb mellett, az alapról kevesebb szereplő kritikus tömegének hiányával, a múltban gyökerező személyes ellentétek máig élő „hagyományával”, valamint a „másítás” (*othering*) jelenségével magyarázható a közösség hálózatrendszerében megfigyelhető kvázi szakadékok megléte.

6. A cselekvőhálózat-elmélet részben a társadalmi hálózatok vizsgálatához kapcsolódik, ám nem korlátozódik kizárólag a társadalmi „cselekvők” közötti hálózatok folyamatosan újraépülő dinamikus folyamatának megértésére. Azon felül, az élettelen (flóra, fauna, technológia, eszközök stb.) szereplők/cselekvők/aktánsok által meghatározott hálózati folyamatok és az ezek közötti kapcsolatok alakulásának vizsgálatával lehetőség nyílik egyrészt a humán és nem-humán, másrészt a makro-, mezo- és mikro- lépték dichotómiájának feloldására (DARNHOFER, I. et al. 2016; BERKI M. 2017). A dolgozatban összekapcsoltam a cselekvőhálózat-elmélet gondolkörét és módszertanát a közösségi reziliencia gondolkörével és ezen keresztül vizsgáltam a szőlő- és bortermelők közösségére ható aktorok hálózati felépítését és ezek egymásra való hatásait. Az 3. ábrán látható fa metaforával ábrázoltam az cselekvőhálózatok számos szálon és több léptékben összekapcsolódó, különböző dimenzióhoz, illetve struktúrához köthető cselekvőinek folyamatosan újraalakuló kapcsolatrendszerét. A színes körök jelképezik a cselekvőket (emberi és nem-emberi; élő és élettelen; akik az egymáshoz viszonyított távolságuk és kapcsolataik sűrűsége által értelmezendők. A vizsgált közösségek rezilienciája a cselekvők (pl. természeti adottságok, szőlőnővény, kártevők, bor, termelők, kereskedők, technológiai eszközök; támogatási politika) közötti hálózatok és kapcsolatok folyamatos újraépítésben realizálódik.

A dolgozat reziliencia értelmezése.

Forrás: DARNHOFER, I. et al. (2016, p. 119.), BERKI M. (2017, p. 211.) és NAGY GY. (2020, p. 9.) alapján, saját szerk.

7. A mintaterületek esetében különös hangsúlyt fektettem a reziliencia poszt-szocialista kontextusban való értelmezésére, hogy megvizsgáljam, hogy az egyes közösségi reziliencia tényezők/összetevők miben különböznek a nyugati szakirodalomban leírtaktól. A legfőbb különbségként említhető, többek között a vidéki terek poszt-szocialista átalakulásából fakadó korlátozott erőforrásokhoz való hozzáférés; a több oknak köszönhető globális hálózatokhoz való csatlakozás alacsony szintje; a paternalista kormányzati működésből fakadó iránymutatás és támogatásra való „ráutaltság”; a vertikális és horizontális bizalom általános hiánya; részben a centralizált állam működéséből fakadó helyi önszerveződés és ügynökség kezdeményezőkézségének hiányosságai; valamint a mezőgazdasági termelés, a hozzá kapcsolódó feldolgozóipar és az arra épülő különféle szolgáltató szférák közötti kapcsolódások alacsony szintje.

8. Dolgozatomban arra a következtetésre jutottam, hogy a periferizációs folyamatok összességében gyengítik a vizsgált közösségek rezilienciáját. Ez legfeltűnőbbben a különböző társadalmi (elvándorlás és különböző demográfiai következményei) és gazdasági (tőkehiány, vállalkozási kedv stb.) jellemzők mentén valósul meg, azonban részben az ezekből fakadó érdekérvényesítési képesség csökkenés és a decentralizáció ellen ható politikai törekvések sikerei is szerepet játszanak. Ezek mellett nagy szerepe van a kommunikációs diskurzusokhoz köthető folyamatoknak is, melyek a térségről alkotott külső szemlélő (befektető, fogyasztó stb.), valamint a közösséget alkotó szereplők önmagukról és térségükről alkotott képe által realizálódnak (MEYER, F. – MIGGELBRINK, J. 2013). Ugyanakkor, egy más nézőpontból, a meglévő és jelen keretek között működő közösségek rezilienciáját éppen az példázza, hogy akár a rendszerváltozás, akár az Európai Unió csatlakozás, akár az állami vagy a globális szereplők, vagy éppen a globális klímaváltozás hatására történt/történő különböző hatások ellenére léteznek.

V. Az eredmények hasznosíthatóságának lehetőségei

A dolgozat eredményei széleskörben hasznosíthatók:

- A disszertáció több szempontból dolgozza fel a reziliencia jelentését és értelmezési lehetőségeit, hozzájárulva a fogalom Magyarországon és Romániában is egyre szélesebb körben történő felhasználásához.
- A cselekvőhálózat-elmélet a közösségi rezilienciával való összekapcsolása áthidalhatja az élettelen és élő, a strukturális adottságok és közösségi hálózatok, valamint a lokális és globális lépték kettősségéből adódó különbségeket, mely így komplexebb vizsgálati keretet nyújt a társadalomföldrajzi kutatások számára.
- A dolgozatban az egyes társadalmi csoportokra, közösségekre veszélyt jelentő exogén és endogén események, illetve folyamatok lehetséges okait vizsgáltam, melyeket a reziliencia szemüvegén keresztül értelmezve a dolgozat eredményei felhasználhatók az országos agrárstratégiai, illetve szőlő-bor ágazat stratégiai döntések megalapozásához.
- Részben az előző ponthoz kapcsolódva, a dolgozat eredményei hozzájárulhatnak a hatékony és kiegyensúlyozott (termelés hatékonyság és közösségfejlesztés) vidékfejlesztési programok előkészítéséhez, melyben az egyes „kihívások” leküzdése a kihívások okaira fókuszálva valósulhat meg.
- A dolgozat közösségi rezilienciával kapcsolatos települési szintre vonatkozó eredményei hasznosak lehetnek az önkormányzatok integrált területfejlesztési stratégiai, illetve településfejlesztési koncepció céljainak és eszközeinek meghatározásában és megvalósításában.
- A közösségeket, a közösségi hálókat, illetve az azokat alkotó szereplőket vizsgálva az egyes érdekcsoportok közötti hatalmi viszonyokból fakadó konfliktushelyzetek okainak megértésével a termelők önszerveződése és ügynöksége hatékonyabbá válhat.
- A dolgozatban bemutatott mintaterületek és az azokhoz szervezesen kapcsolódó szőlő- és bortermelő közösségek esettanulmányából kiindulva, az eredmények más hasonló tevékenységre szakosodott közösségek összehasonlító vizsgálatára, egyéb agrártevékenységhez köthető, együttműködésen alapuló termelői csoportok, ill. ezen kívüli vállalkozások, vagy különböző klaszterek működésének vizsgálatára is felhasználhatók.

VI. A kutatás további lehetséges irányai

A kutatás számos irányba bővíthető, illetve több olyan irányvonala felvázolható, melyek az egyes vizsgálati szempontok mentén mélyebb elméleti megértést és módszertani elemzéseket tesznek lehetővé:

- Mivel a disszertáció kereteit jócskán meghaladta volna, ezért a poszt-szocialista útfüggőség és a közösségi reziliencia kapcsolatát direkt módon nem elemeztem, ugyanakkor, véleményem szerint nagy lehetőségeket rejt magában a kettő egymásra hatásának vizsgálata.
- Nagyobb hangsúlyt fektetve a helyi, illetve a „magasabb” területi léptékekhez köthető szereplők közötti hatalmi viszonyrendszerekre, a termelőket és a termelés folyamatát meghatározó konfliktusok mélyebb kritikai elemzésére adhat lehetőséget.
- Részben ehhez kapcsolódóan, az empirikus felmérés eredményeit tekintve, az egyes termelők, illetve termelőcsoportok reprezentatív (leginkább kérdőíves) felmérése segíthetne megérteni az egyes csoportok céljai és elképzelései közötti különbségeket, hozzájárulva ehhez a térségben zajló termelés irányvonalainak következetes és fenntartható kialakításához.
- A kutatás további iránya lehet a mintaterületeken már meginterjúvolt termelők ismételt megkérdezése, a vizsgált reziliencia tényezőkkel kapcsolatos megfigyelések változásának vizsgálata céljából. Ehhez kapcsolódva a COVID-19 járvány okozta változások vizsgálata kifejezetten aktuális kérdésekre adhatna választ.
- Érdekes volna továbbá olyan „sikeres” hazai (illetve romániai) szőlő- és bortermelő közösségeket megvizsgálni és eredményeit összehasonlítani a dolgozat esettanulmányainak eredményeivel, amelyek jó példaként hasznosíthatók utóbbiak számára.
- A területi elemzéseket tekintve, számos egyéb módszert, illetve indikátort lehetne még alkalmazni a hátrányos helyzetű, periférikus térségek elhelyezkedésének, azok idő- és térbeli változásának meghatározására, nagyobb hangsúlyt fektetve akár az objektív életminőség és a periferezáció folyamata közötti összefüggésekre.
- Bár a szakirodalomban számos vita folyik a reziliencia konkrét mérési lehetőségeit illetően, az elméleti kereteken belül, érdemes lehet megpróbálkozni az egyes tényezők objektív mérésével.

VII. Az értekezés témakörében megjelent főbb publikációk

PAPP S. 2020: Rurális társadalmi reziliencia a Soltvadkert-környéki szőlő- és bortermelők példáján. In: HUNYADI, ZS. (szerk.): IX. Eötvözet Konferencia tanulmánykötet: A IX. Eötvözet Konferencián elhangzott előadások. Szeged, Magyarország: SZTE Eötvös Lóránd Kollégium. pp. 169-180.

PAPP S. 2020: Community resilience in post-socialist rural areas. The case of grape- and wine-producing communities in the Soltvadkert and Minis-Maderat areas. *Belvedere meridionale*, 32. 3. pp. 59-75.

PAPP, S. – RADOI, I. 2020: Peripheralization along the Hungary-Romania border: Changes in income related regional differences of Hungarian and Romanian settlements. *Review of Historical Geography and Toponomastics* 15. 29-30. pp. 9-24.

PAPP S. – NAGY GY. 2020: Objective quality of life in the DKMT Euroregion Geo-Carpathica, 12. 1. pp. xx-xx. (*befogadva*)

PAPP S. 2018: A hátrányos helyzetű területek lehatárolásának lehetőségei. In: RÓZSA K. (szerk.): Eötvözet VI.: Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium VI. közös konferenciáján elhangzott előadások. SZTE Eötvös L. Kollégium, Szeged. pp. 149-160.

PAPP S. – NAGY GY. – BOROS L. 2017: A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*, 57. 6. pp. 639-664.

Társszerzői nyilatkozat/ Co-Author statement

Alulírott *Ilie Radoi* nyilatkozom, hogy a „*Peripheralization along the Hungary-Romania border: Changes in income related regional differences of Hungarian and Romanian settlements*” című, *Review of Historical Geography and Toponomastics* folyóiratban megjelent (2020, 15, 29-30. pp. 9-24.) publikációban a doktorjelölt szerepe meghatározó fontosságú, nem használtam fel tudományos fokozat megszerzésekor, és ezt a jövőben sem teszem.

I, the undersigned *Ilie Radoi*, declare that the role of the doctoral candidate is crucial in the publication of „*Peripheralization along the Hungary-Romania border: Changes in income related regional differences of Hungarian and Romanian settlements*” published in journal of *Review of Historical Geography and Toponomastics* (2020, 15, 29-30. pp. 9-24.), I did not use it in obtaining an academic degree, and I will not do it in the future.

Szeged, 2021.05.26.

.....
Ilie Radoi *RADOI ILIE*

Társszerzői nyilatkozat

Alulírott Nagy Gyula nyilatkozom, hogy az *Objective quality of life in the DKMT Euroregion*, című, *Geo-Carpathica* folyóiratban megjelenés előtt álló publikációban a doktorjelölt szerepe meghatározó fontosságú, nem használtam fel tudományos fokozat megszerzésekor, és ezt a jövőben sem teszem.

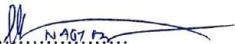
Szeged, 2021. 05. 28.

.....
Nagy Gyula

Társszerzői nyilatkozat

Alulírott Nagy Gyula nyilatkozom, hogy az „A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei” című, *Területi Statisztika* folyóiratban megjelent (2017, 57. 6. pp. 639-664.) publikációban a doktorjelölt szerepe meghatározó fontosságú, nem használtam fel tudományos fokozat megszerzésekor, és ezt a jövőben sem teszem.

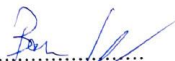
Szeged, 2021. 05. 28.

.....
Nagy Gyula

Társszerzői nyilatkozat

Alulírott Boros Lajos nyilatkozom, hogy az „A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei” című, *Területi Statisztika* folyóiratban megjelent (2017, 57. 6. pp. 639-664.) publikációban a doktorjelölt szerepe meghatározó fontosságú, nem használtam fel tudományos fokozat megszerzésekor, és ezt a jövőben sem teszem.

Szeged, 2021. 05. 26.

.....
Boros Lajos